

TÜRKİYE'DE KİMLİK SORUNLARI VE DEMOKRATİKLEŞME

E. Fuat Keyman¹

1980'lerden, ama özellikle 1990'dan bu yana, yaşadığımız dünyada oluşan siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin ortaya çıkardığı en önemli değişim-noktalarından biri de, kültürel kimlik-temelli talepler ve çatışmalar olmuştur. 1980'lere damgasını vuran **post-modernizasyon** süreci içinde, 1990'lı yıllardan bugüne giderek ivmesi ve etkileri toplumsal yaşamın her alanında hissedildiği **küreselleşme** içinde, 1990'da Sovyetler Birliği'nin dağılması ve hegemonik güçler dengesine dayalı iki-kutuplu dünya siyasal sisteminin bitmesiyle ortaya çıkan **Soğuk Savaş-sonrası geçiş dönemi** içinde, ve son dönemde yaşadığımız, ve uluslararası ilişkilerde çok ciddi bir kırılma ve dönüşüm yaratan **11 Eylül terörü** ve sonrası savaşa ve ülke işgallerine indirgenmiş dünya siyaseti içinde, kültürel kimlik-temelli taleplerin ve çatışmaların giderek yaygınlaştığını, engellenemez bir yükseliş eğilimi gösterdiğini, farklı siyasi stratejilerin hareket tarzını ve söylemsel içeriğini belirlediğini, ve akademik ve kamusal söylemin merkezî tartışma noktası konumuna geldiğini görüyoruz. (2)

1990'da Soğuk-Savaşın bitimi üzerine "liberal demokrasi-serbest pazar-birey" ilişkisinin ortaya çıkacak evrensel siyasal, ekonomik ve kültürel kodunu yaratacağı, ve bu anlamda "tarihin sonu dönemine" girdiğimiz önermesini yapan Francis Fukuyama'nın öngörülerinin tam tersine, yaşadığımız son on beş yıl, kültürel kimlik talepleri ve çatışmaları ekseninde oluşan, giderek güçlenen ve dünya siyasetinin işleyişine damgasını vuran "farklılıkların yaşama geçirilmesi ve tanınması" mücadelesini içermiştir.^{2 3} Bu bağlamda da, dinsel, etnik, kültürel, cinsel v.b. temellerde ortaya çıkan kültürel kimlik taleplerine ve çatışmalarına gönderim yapmadan yaşadığımız dünyayı anlamamız, ve aynı zamanda bu taleplere ve çatışmalara uzun dönemli kalıcı çözümler bulmadan istikrarlı ve güvenli bir dünya düzeni olasılığından konuşmak, artık olanaksızdır. Bugün kültüre kimlik olgusuna, yaşadığımız dünyada, "sistem-kurucu ve sistem-dönüştürücü bir toplumsal gerçeklik" olarak yaklaşmak gereksinimi içindeyiz. Bir toplumsal gerçeklik olarak kültürel kimlik olgusu ve yarattığı tanınma siyaseti, yaşadığımız dünya içinde, ikincil öneme sahip, etkileri marjinal, siyasal ve ekonomik alanların gölgesinde yaşayan, ve bu alanların bir türevi olarak ortaya çıkan ve hareket eden bir oluşum olarak ele alınamaz, ve ele alınmamadır. Aksine, kültürel kimlik olgusuna ve tanınma siyasetine, sistem-kurucu ve sistem-dönüştürücü bir toplumsal gerçeklik olarak yaklaşmak, istikrarlı ve güvenli bir dünya düzeni olasılığı için bu olguyu anlamak ve ürettiği siyasete uzun dönemli kalıcı çözüm üretmek gereksinimi içindeyiz.

¹ Fuat Keyman, Koç Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir.

² E.F.Keyman, *Türkiye'nin İyi Yönetimi*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

³ F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, Free Press, 1992. Fukuyama'nın son çalışması, *Devlet İnşası*, İstanbul, Remzi, 2005, tarihin sonu öngörüsünün oluşmadığını kabulü olarak da okunabilir. Fukuyama'nın bu çalışmaları üzerine bir değerlendirme için bkz. E. Fuat Keyman, "Tarihin Sonundan Devletin İnşasına", *Radikal Kitap*, 2005.

1980'ler, özellikle 1990'lardan bugüne Türkiye deneyimi de, dünya ölçeğinde oluşan bu gerçeklikten bağımsız olmamıştır. Bu dönem içinde, özellikle dinsel ve etnik temelde, ama aynı zamanda cinsel, kültürel v.b. yaşam alanları içinde oluşan kültürel kimlik talepleri ve çatışmaları, ve bu temelde ortaya çıkan farklılıkların yaşama geçirilmesini amaçlayan tanınma siyaseti, Türkiye'de de sistem-kurucu ve sistem-dönüştürücü bir nitelik içinde hareket etti.⁴ Kültürel kimlik olgusu bir toplumsal gerçeklik olarak yaşamın her alanında hissedildi, ciddi kırılmalara, değişim ve dönüşümlere yol açtı. Kültürel kimliğe sistem-kurucu ve sistem-dönüştürücü nitelik veren bu değişim ve dönüşümleri dört ana başlıkta toplayabiliriz:⁵

- (i) Türkiye'de modernleşme sürecinin devlet-merkezci ve yukarıdan-aşağıya hareket tarzı, kültürel kimlik talepleri ve çatışmaları ekseninde ciddi bir eleştirel çözümlenme, sorgulanma ve yeniden-yapılanma girişimlerine sokuldu. Modernleşme krizi olarak niteleyeceğimiz bu sorgulanma ve yeniden-yapılanma süreci, ve bugün modernleşmeyi kültürel kimlik olgusuna ve tanınma siyasetine gönderim yapmadan düşünme ve tartışma olasılığının hem kuramsal hem de siyasal düzeylerde ortadan kalkması, bize kültürel kimliğin bugün sistem-kurucu ve sistem-dönüştürücü bir nitelik kazandığını göstermektedir.
- (ii) Benzer olarak, özellikle İslami kimliğin yükselişi ve Kürt sorunu temelinde yaşadığımız, kültürel kimliğin siyasallaşması ekseninde oluşan çatışma ortamı, Türkiye'de siyasal alanın da son yıllar içinde, ve özellikle 1990'larda, büyük ölçüde "tanınma siyaseti"nin merkezi konumunda örgütlenmesini yaratmıştır. Demokratikleşme ve çok-kültürlülük taleplerinden etnik ve dinsel mikro milliyetçiliğe, ideolojik kutuplaşmalardan parti kapatmalara, askeri müdahalelerden düşük yoğunluklu savaş ortamına kadar çok geniş bir yelpaze içinde, son çeyrek asırda kültürel kimlik talepleri ve tanınma siyaseti siyasal alanın hareket tarzını belirlemekte, ve bu alan içinde yaşanan yönetim, temsil ve meşruiyet krizinin, istikrarsızlığın ve güvenilirlik sorununun temel etkenlerinden biri işlevini görmektedir;
- (iii) Bu dönem içinde, ekonomik yaşam alanı da kültürel kimlik talepleri ve çatışmalarından, ve tanınma siyasetinden etkilenmiştir. Ekonominin küreselleşme sürecinde ekonomik İslam'ın giderek artan rolünden, Kürt sorunu temelinde yaşanan düşük yoğunlu savaşı ekonomiy e olumsuz etkilerine kadar, bugün ekonomi ile kültürel kimlik olgusunu ilişki sel düşünmek gereksinimindeyiz. Türkiye'de ekonominin yeniden-yapılanma sürecinde, hem makroekonomik istikrarın sağlanması nın, hem de son yıllarda ciddi ve artık göz ardı edilemez bir konuma gelen işsizlik, yoksulluk, açlık temelinde yaşanan sosyal adalet sorununa

⁴ E.F. Keyman, *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, İstanbul, Alfa, 2001.

⁵ Aşağıdaki noktalar şu eserlerden yararlanılarak çıkartılmıştır: E. Kalaycıoğlu, *Turkish Dynamics*, New York, Pelgrave, 2005; A. Kadioğlu, *Zaman Lekesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006; Z. Aydın, *The Political Economy of Turkey*, London, Pluto, 2005; F. Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İstanbul, İletişim, 2004; S. Bozdoğan ve R. Kasaba (der), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle, University of Washington Pres, 1997; İ. Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, Ankara, Turhan yayınevi, 2007; E.F.Keyman ve A. İçduygu (der.) *Citizenship in a Global World*, London, Routledge, 2005.

- yapısal çözüm bulunmasının anahtar kavramı olan “sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı” kültürel kimlikten bağımsız düşünmek bugün artık olanaklı değildir;
- (iv) Kültürel yaşam alanı içinde kimlik olgusu farklı düzeylerde ve bağlamlarda, son yıllarda çok önemli etkiler yaratmış, ve merkezi bir soru(n) olarak karşımıza çıkmıştır. Bireysel/grupsal hak ve özgürlüklerden toplumsal benlikle ilgili ahlaki norm ve etik kodlara, bireysel yaşam tarzı tercihlerinden kolektif tüketim kalıplarına, popüler kültürden yüksek kültüre kadar geniş bir alanda, ve mikro düzeyde günlük yaşam pratikleri içinde ve makro düzeyde devlet-toplum/birey ilişkilerinin düzenlenmesinde sembolik ve sosyal sermayenin giderek artan rolü ve önemi içinde, kimlik olgusu kültürel yaşam alanı bağlamında da, sistem-kurucu ve sistem-dönüştürücü bir etki yaratmıştır. Kimlik-farklılık ve benlik-öteki ilişkileri, kültürel yaşam alanı üzerine yapılan akademik ve kamusal çalışmaların, tartışmaların ve çözümlenmelerin, temel gönderim-noktası konumuna yükselmişlerdir.

Aynı zamanda, altını çizmemiz gereken bir nokta da, Türkiye’de 1980’lerden bugüne yaşanan kültürel kimlik olgusunun tarihsel bağlamının, sadece ulusal değil, küresel olmasıdır. Daha somut olarak söylersek, kültürel kimliğin sistem-kurucu ve sistem-dönüştürücü bir nitelik kazanma süreci, her ne kadar modern Türkiye tarihinin iç dinamikleri, iç çelişkileri ve iç gelişimlerinden etkilense bile, dünya deneyimine benzer ve paralel olarak, “küresel/bölgesel/ulusal/yerel etkileşimlerin” Türkiye’de devlet-toplum/birey ilişkileri üzerinde yarattığı önemli etkilerin sonucunda gerçekleşmiştir. Türkiye’de kültürel kimlik taleplerinin, çatışmalarının ve tanınma siyasetinin oluşumunu, gelişimini, dönüşümünü, ve farklı yaşamsal alanlarda merkezi bir aktör konumuna yükselişini, dünyanın bu yıllar içinde yaşadığı post-modernizasyon, küreselleşme, Soğuk Savaşın bitimi ve 11 Eylül sonrası dünya toplumsal olgularına gönderim yapmadan anlayamayız. Bu olguların yanı sıra, Türkiye- Avrupa Birliği ilişkileri de, 1990’lı yıllardan bugüne, ama 2000’li yıllar içinde Türkiye’nin tam üyelik müzakerelerine başlaması temelinde oluşan belirginleşme ve derinleşme süreciyle birlikte, kültürel kimlik talepleri ve çatışmaları üzerinde çok önemli etkiler yaratmıştır. Bu bağlamda, kültürel kimlik olgusunun sistem-kurucu ve sistem-dönüştürücü niteliğinin sadece ulusal düzeye gönderimle değil, küresel/bölgesel/ulusal/yerel etkileşim ağı içine yerleştirilerek tartışmanın ve çözümlenmenin, hem bu olgunun son yıllarda giderek artan önemini anlamamızın, hem de bu olguya yerleşik ve gömülmüş taleplere, bu olgunun yarattığı çatışmalara ve tanınma siyasetine uzun dönemli kalıcı çözümler bulmanın ön-koşulu olduğunu önerebiliriz.

Eğer kültürel kimlik olgusu son yıllar içinde Türkiye’de modernleşme sürecinde, ve siyasal, ekonomik ve kültürel yaşam alanlarında ciddi değişim ve dönüşüm, istikrarsızlık ve kırılma, ve aynı zamanda da yönettim, temsil ve meşruiyet krizine yol açan sistem-kurucu ve sistem-dönüştürücü bir oluşumsa, o zaman “kültürel kimliği nasıl anlamamız gerekir” ve “kimlik-temelli taleplere ve çatışmalara nasıl yanıt vermeliyiz ve uzun dönemli kalıcı çözüm bulmalıyız” soruları çok önem kazanmaktadır. Bu sorular, bir taraftan akademik ve kamusal söylemin ve tartışmaların son yıllarda merkezine otururken, diğer taraftan da iç politikanın ve dış politikanın temel gündem maddelerinin başına yerleşmişlerdir. Bu çalışmada, bu sorulara yanıt arayacağım, ve bunu yaparken iki boyutlu bir yöntemsel-kuramsal açılım yapmaya çalışacağım. İlk önce, son yıllarda kültürel kimlik üzerine yapılmış çalışmaların, özellikle akademik ve kamusal söylem ve tartışmalar üzerinde etki yaratmış olanlarını kimlik tarayarak, “kültürel kimliği nasıl anlamamız gerekir” sorusuna yanıt arayacağım. Bu yanıt temelinde, ve kültürel kimlik taleplerine yanıt verme ve çatışmalarına çözüm bulma temelinde son dönemlerde yapılan farklı

önerilerin eleştirel bir okumasını yaparak, bu taleplere ve çatışmalara uzun dönemli kalıcı çözümün, Türkiye’de devlet-toplum/birey ilişkilerinin demokratikleşmesinde yattığını, ve bu bağlamda da “çok-kültürlü anayasal vatandaşlık anlayışı”nın bize çok faydalı bir kuramsal ve stratejik açılım sağlayabileceğini önereceğim. Diğer bir deyişle, bugün sistem-kurucu ve sistem-dönüştürücü bir nitelik taşıyan, ve bir toplumsal gerçeklik olarak hareket eden kültürel kimlik olgusunun, çok-kültürlü anayasal vatandaşlık anlayışı içinde çözümlenmesi ve tartışılmasının, ve bu yolla devlet-toplum/birey ilişkilerinin demokratikleştirilme sürecine eklemlendirilmesinin, bize uzun dönemli kalıcı çözüm bulma olasılığını yaratabileceğini vurgulayacağım.

Kültürel kimliğe nasıl yaklaşmalıyız?

1980’lerden bugüne kültürel kimlik üzerine yapılan çalışmaları ve tartışmaları taradığımız zaman, “kültürel kimliğe nasıl yaklaşmalıyız” sorusuyla ilgili yedi önemli saptamayı ortaya çıkartabiliriz. Aşağıda kısaca açımlayacağım bu saptamalar bize, kültürel kimlik olgusu temelinde yapılan talepler ve çatışmalara uzun dönemli kalıcı çözüm bulmamız için de önemli ip uçları verecektir:⁶

- (i) **Birincisi**, kültürel kimlikler, anlamları, içerikleri ve sınırları belli, ve belli bir öze sahip bütünsellik niteliği taşıyan nesnel varlıklar değildir. Aksine, kültürel kimlik, “tarihsel ve söylemsel olarak kurulmuş toplumsal bir gerçeklik”tir;
- (ii) **İkincisi**, kültürel kimlikler “toplumsal ve siyasal bir gerçekliktir”, böyle olduğu için de kültürel kimlik talepleri reddedilerek, bastırılarak, görmezlikten gelerek çözümlenemez;
- (iii) **Üçüncüsü**, kültürel kimliklerin toplumsal ve söylemsel kurulma sürecine siyasal, ekonomik, kurumsal, mekansal, v.b. ögeler ve ilişkiler katkıda bulunsa da, kültürel kimlikleri ekonomik ve siyasal ögelere ve ilişkilere indirgenerek anlama girişimi, hem kuramsal ve yöntemsel olarak sınırlı ve sorunludur, hem de kimlik taleplerine ve çatışmalarına çözüm bulmada başarısızdır; Bununla birlikte,
- (iv) **Dördüncüsü**, kültürel kimlik üzerine gelişen tanınma siyaseti, farklılık temelinde, ve benlik-öteki ilişkisi ekseninde geliştiği için, William Connolly’nin *Çoğulculuk Ethosu* adlı çalışmasında, doğru olarak vurguladığı gibi, kimliğin siyasallaşma süreçlerini hem çoğulculuk/demokratikleşme ekseninde, hem de köktencilik/milliyetçilik ekseninde olabilmektedir. Kimlik olgusunun kullanımı, bu anlamda , hem demokratik siyasal stratejiler, hem de köktenci, cemaatçi, milliyetçi, meta-ırkçı siyasal stratejiler tarafından yapılmaktadır. Bu da bize, kültürel kimliğin kendisine “apriori bir olumluluk” yükleyemeyeceğimiz bir toplumsal/siyasal gerçeklik olduğunu göstermektedir; Aynı zamanda,
- (v) **Beşinci olarak**, kültürel kimlik üzerine gelişen tanınma siyasetleri, toplumsal ilişkilere ve devlet-toplum/birey ilişkilerine dikey değil yatay olarak yaklaşan, seslendirdikleri kültürel kimlikleri bir bütünsellik içinde tanımlayan, ve kendilerini siyasal alana ya da diğer kimliklere karşı yatay bir ekseninde konumlayan siyasetler oldukları için, temsil ettikleri kültürel kimliklerin iç ilişkileri ve iç yapısı hakkında eleştirel çözümlenme yapma olanağını ortadan kaldırmaktadırlar.

⁶ Aşağıdaki noktalar şu eserlerden yararlanılarak çıkartılmıştır: A. Sen, New York, *Identity and Violence*, W.W. Norton and Company, 2006; K.A. Appiah, *Cosmopolitanism*, W. W. Norton and Company, 2005; S. Benhabib, *The Rights of Others*, Cambridge, Cambridge University Pres, 2004; C. Mouffe, *On The Political*, London, Routledge, 2005; A. Appadurai, *Fear of Small Numbers*, Durham, Duke University Pres, 2006; C. Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller İstanbul*, Metis, 2006.

Tanınma siyasetleri kimlik taleplerinin yanıtlanması ve kimlik çatışmalarına çözüm arama sürecine kimlik-devlet ve kimlik-kimlik ilişkileri temelinde yaklaştığı sürece, kimlik-içi ilişkilerin düzenlenmesi üzerine tartışmak ve eleştirel çözümleme yapmak olanağı ortadan kalkmaktadır. Bu da, bir taraftan tanınma siyasetlerinin milliyetçilik ve köktenci bir nitelik kazanma olasılığını yükseltirken, diğer taraftan da kültürel kimlik taleplerine ve çatışmalarına demokratik çözüm üretme olasılığını azaltmaktadır; fakat bu saptamayı her kimlik talebi, her kimlik çatışması, her tanınma siyaseti için yapamayız, genelleştiremeyiz. Bu nedenle,

- (vi) **Altıncı olarak**, tanınma siyasetlerine ve bir toplumsal/siyasal gerçeklik olarak kültürel kimlik olgusunu bir bütünsellik ve genelleme içinde değil, aksine farklılaşmış ve çok-boyutlu bir kimlik tartışması ve çözümlemesi temelinde yaklaşmalıyız. Bu, farklı kültürel kimlikleri, ve kimlik taleplerini ve çatışmalarını kendi farklı bağlamları içinde anlama, tartışma ve çözüm-arayışı içine girme anlamına gelmektedir;
- (vii) **Yedincisi**, kültürel kimlik taleplerine ve çatışmalarına farklılaşmış ve çok-boyutlu bir yöntem içinde yaklaşmak, ama aynı zamanda, bu taleplere ve çatışmalara demokratik çözüm önerileri üretmek için, ortak bir dile, ortak bir hareket alanına, ortak bir siyasal uzlaşmaya da gereksinimiz vardır. Bu ortak dil ve siyasal uzlaşma, yukarıda açıkladığım kültürel kimlikle ilgili niteliklerden dolayı, kimlik alanı ve tanınma siyaseti içinde, olanaklı değildir. Bu nedenle, kültürel kimlikle ilişkili, ama kimliğe indirgeyemeyeceğimiz bir gönderim-noktasına, bir toplumsal olguya gereksinimiz vardır. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında açımlayacağım gibi, bu toplumsal olgu, tüm kimlik taleplerinin ve tanınma siyasetlerinin içinde taşıdığı “vatandaşlık kimliği”, bu temelde yapılan hak ve özgürlük talepleri, ve bu yolla seslendirilen siyasal sistem ve devlet iktidarı eleştirileridir. Tüm kimlik talepleri, aynı zamanda vatandaşlık talepleridir, tüm farklılıkların tanınması üzerine geliştirilen siyasal söylem, aynı zamanda var olan vatandaşlık rejiminin eleştirisidir, tüm kimlik-temelli çatışmalar, aynı zamanda devlet-toplum/birey ilişkilerinin düzenlenmesinde ortaya çıkan haklar ve özgürlük ihlallerine tepki üzerine gelişmektedir, ve bu bağlamda da, her kültürel kimlik aynı zamanda vatandaşlık alanının içinde hareket eden bir toplumsal/siyasal gerçekliktir; ve
- (viii) **Sekizinci** ve son olarak, Zygmunt Bauman önerdiği gibi, “Max’ın bir buçuk asır önce önerdiği *sömürünün* yanı sıra bugün *dışlanma*, toplumsal kutuplaşmaların, derinleşen eşitsizliğin ve hacmi giderek yükselen sayıda insanların yüz yüze kaldıkları açlık, aşağılanma ve yok olmaya itilmenin temel kaynağını da yaratmaktadır”.⁷ Bu anlamda, kimlik sorunları ve taleplerinin kaynağında sömürü ve dışlanma süreçleri yatmaktadır. Sömürü dolayısıyla eşitsizlik, dışlanma dolayısıyla tanınma dışına atılma, kimlik taleplerinin oluşma sürecine içseldir. Bu da, kültürel kimlik ile sosyal adalet alanlarının birbirleriyle bağlantılı ve ilişkisel niteliğini bize göstermektedir.

⁷ Z. Bauman, *Identity*, London, Polity, 2005. İtalik kısımlar bana aittir.

Modern toplum ve kültürel kimlik

Tüm bu noktaya kadar yaptığımız ve kültürel kimlik olgusunun farklı boyutlarını içeren çözümlere ışığında söyleyebiliriz ki, kültürel kimlik talepleri modern toplumun toplumsal ve kültürel bir gerçekliğidir. Eğer modern toplum, Aydınlanma felsefesinden bu yana, geleneksel kimliklerden özgürleşen, akıl yoluyla hareket eden ve başkasına zarar vermeden kendi hayatıyla ilgili karar verme kapasitesi olan birey kimliğinden oluşuyorsa, o zaman modern toplumun alansal ve siyasi birliğe sahip, ama toplumsal düzeyde çoğulcu bir toplum olduğunu kabul etmemiz gerekir. Toplumsal olanı oluşturan kimliği, geleneğe üyelik değil kendi yaşamı hakkında düşünen, karar veren ve hareket eden birey temelinde düşünmek, aynı zamanda modern toplumu farklı bireylerin birlikte yaşadığı çoğulcu bir toplum olarak da düşünmektir. Bu temelde de, **modern toplum, çok-kültürlü, çok-sesli, farklılıkları, farklı yaşam tercih ve alanlarını içeren çoğulcu bir toplum olduğu sürece, kültürel kimlik talepleri gözümüzü kapatamayacağımız, duymamayı tercih edemeyeceğimiz, bastırmayla engellemeyeceğimiz toplumsal gerçeklerdir.**⁸ Bu nedenle de, çoğulcu modern toplumlarda kültürel kimlik taleplerinin siyasallaşmasını “tanınma siyaseti” olarak tanımlayan, ve çok-kültürlülük üzerine önemli çalışmalarıyla tanınmış siyasal kuramcı Charles Taylor, kültürel kimliğin tanınmasının ve saygı duyulmasının “**çok önemli ve belirleyici bir insani gereksinim**” olduğunu vurgular.⁹ Benzer olarak, çok-kültürlülük üzerine yapılan akademik ve kamusal tartışmalarda öne çıkan isimlerden Bhikhu Parekh’e göre de, “**bugünün dünyasında var olan her bir kültür, insan yaşamına anlam ve istikrar verdiği, farklı insanların birlikte yaşamasını olanaklı kıldığı, ve bu temelde de yaratıcı bir enerji sergilediği sürece saygı duyulmayı hak etmektedir**”.¹⁰

Taylor ve Parekh’den ortak çıkan nokta, çok-kültürlü toplumsal yaşamın modern zamanların bir gerçekliği olduğunun kabul etmemiz, ve bu bağlamda da önemli olan sorunun kültürel kimlik taleplerine nasıl yanıt vereceğimiz, diğer bir deyişle bu talepleri nasıl şiddete kaymadan demokratik müzakere zemininde tartışmamız gerektiği sorusudur.^{8 9 10}

Çok-kültürlülük ve demokratik yanıt

Bu soruya, birincil felsefi düzey olarak etik düzeyde vereceğimiz yanıt, kültürel kimlik talepleri tartışmasında “**ötekine karşı eleştirel sorumluluk**” ilkesini tartışmanın kurucu ilkesi olarak kabul etmemizdir.¹¹ Farklı olanı dinleme ve duyma, bizleri hem anlama hem de eleştirel çözümlere olasılığına doğru götürecektir. Engelleme, sessizleştirme, denetleme yerine dinleme, duyma ve anlama, hem demokratik müzakere hem de farklı aktörler arası diyalog olasılığını yaşama geçirme şansını bize verecektir. Ötekine karşı sorumluluk, ama eleştirel sorumluluk, kültürel kimliklerin siyasal ve yasal tanınma taleplerini anlama ve eleştirel çözümlere yoluyla demokratik müzakere sürecine açma olasılığını bize getirecektir. Aynı zamanda, bir arada ve güven içinde yaşamayı olanaklı kılacak demokratik müzakere süreçlerini yaratmak sadece kültürel kimlik taleplerine yanıt verme olasılığını doğurmayacak, bize kimlik-temelli şiddet ve savaşı engellemek için çok önemli bir manevra alanı da yaratacaktır.

⁸ M. Festenstein, *Negotiating Diversity*, London, Polity, 2005.

⁹ C. Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller* İstanbul, Metis, 2006.

¹⁰ B. Parekh, *Rethinking Multiculturalism*, Basingstoke, Macmillan, 2000.

Eğer demokratik müzakere sürecini, çok-kültürlü toplumsal yaşamdan doğan taleplere yanıt vermede öncül görüyorsak, ve bu sürecin kurucu ilkesini “ötekine karşı eleştirel sorumluluk” ilkesi olarak görüyorsak, bu müzakere sürecinin başlangıç-noktası ne olabilir? Kültürel kimlik taleplerini demokratik müzakere sürecine nasıl başlamalıyız? Kültürel kimlik talepleri dediğimiz zaman ne tür taleplerden konuşuyoruz, ya da kültürel kimlik talepleri ne tür talepleri içerir sorularına vereceğimiz yanıtın, demokratik müzakere sürecinin başlangıç noktası olduğunu düşünüyorum. Bu soruya yanıt bulma girişimi bize, **(a) kültürel kimlik taleplerini somuta indirdiğimiz zaman karşımızda birden çok ve farklı talepler bulabileceğimizi anlama; (b) farklı kültürel kimliklerin yaptığı taleplerin birbirlerinden farklı olabileceğini görme; ve daha önemlisi de (c) yapılan taleplere somut öneriler geliştirme olasılığını verecektir.**

Kültürel kimlik taleplerini açıklamak

Bu temelde yaklaştığımız zaman, kültürel kimliklerin siyasal ve yasal tanınması için yapılan taleplerin en az **sekiz farklı alan** içinde seslendirildiğini görebiliriz. Bu alanların her biri farklı bir siyasal/yasal tanınma talebini içermektedir, ve bu anlamda da her biri içinde farklı yasal düzenlemelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sekiz alanı aşağıdaki gibi kategorize edip kısaca açıklayabiliriz;¹²

1. Belli yasalardan ve düzenleyici kurallardan “**muaf tutulma hakkı**”. Kültürel kimliğin tanınması, bu kimliğe “muaf tutulma” hakkını vermeyeyle ilgili yasal düzenlemeyi gerekli kılar. Bu bağlamda ilginç bir örnek, Kanada’da Siik kültürel kimliğine sahip olanların, polis hizmetinde buldukları zaman bu kimliklerinin simgesi olan türbanlarını giyebilmeleri için, Kanada polis üniformasının “geleneksel kep”ini giymekten muaf tutulma hakkını kazanmalarıdır;
2. Tanınma talepleri “muaf tutulma” hakkının tam ters istikametine gidebilir, ve kültürel kimliklerin belli aktivitelerine “**siyasi erkin katkı ve destek vermesi talebi**”nin seslendirilmesini de içerebilir. Siyasal ve yasal tanınma, bu anlamda, kültürel bir kimliğin, siyasi ve devlet aktörlerinden kendi kültürünü yaşama geçirme için yapacağı etkinliklere “destekleme ve katkıda bulunma” talebini, ve bu bağlamda yaratılacak yasal düzenlemeyi içerir. Bu temelde açıklayıcı örneklerden biri kadınların sisteme katılımını destekleyecek pozitif ayrımcılık ve kota talep ve düzenlemeleridir;
3. Bu hakların gerisinde tanınma talepleri siyasal süreç içinde “**temsil edilme hakkı**”nı içerir. Örneğin, kültürel azınlıklara ülke parlamentolarında garanti edilmiş belli oranda koltuk sayısı, ya da bu azınlıkların temsilcilerinin senato, ya da yürütme organı içinde yer alma gibi;
4. Tanınma talepleri temsil edilme hakkının da gerisine gidebilir, ve “**siyasi otonomi**”, diğer bir deyişle “**kendi kendini yönetme**” talebini de içerebilir. Kanada ve Amerika’da yerli halkın “kendi kendilerini yönetme” talebinde, ya da Çek Cumhuriyetinin bölünmesi sırasında yapılan tartışmalarda gördüğümüz gibi;
5. Kültürel kimliğin korunması için bu kimlikten olmayanlara uygulanacak, ve özellikle ekonomik temelde işleyebilecek “**hak kısıtlama talepleri**” de kültürel kimlik hakları içinde yer almaktadır. Örneğin, Kanada ve Amerika’da yerli halkın topraklarında yerli-olmayan kişilerin mülk edinmesini engelleme, ve böylece uygulanan “toprak alma ya da yerleşme hakkı kısıtlaması”, yerli kültürel kimliğinin yaşatılması için uygulanmaktadır;

¹¹ E.F. Keyman, *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, İstanbul, Alfa, 2001.

¹² Aşağıdaki saptamaları yaparken dayandığım kaynak: M. Festenstein, *Negotiating Diversity*, London, Polity, 2005.

6. Kültürel kimlik talepleri içine, “**geleneksel yasal düzenlemelerin tanınması ve uygulamaya sokulması**” da girebilmektedir. Genel hukuk kurallarına uyulmakla birlikte, bir kültürel kimlik kendi yaşam alanı içindeki belli düzenlemeler için kendi kültürüne dönük “geleneksel yasal düzenlemeleri kullanma ve uygulama hakkı”nın talep edilmesi, bu temelde ortaya konulmaktadır. Örneğin, resmi nikahın yanında İmam nikahı talebi, farklı Müslüman ülkelerde, Müslüman kimliğe sahip kişilerce talep edilen bir “geleneksel evlenme kodu” dur. Sri Lanka’da toprak ile ilgili miras düzenlemelerinde geleneklerin kullanılmasının talep edilmesi de, bu bağlamda örnek verilebilir;
7. Benzer olarak, geleneksel yasal düzenleme düzeyinde olmasa da, kültürel kimlikler, “**kendi kimliklerine dönük geleneksel normları ve değerleri uygulama**” talebinde bulunabilirler. Dinsel kültürel kimliklerin kendileri içinde dini önem içeren günlerde çalışmama hakkını talep etmelerinden başörtüsü yada kadın sünneti örneklemi, bu temelde yapılan kültürel kimlik tanınma taleplerini açıklamak için kullanılabilir;
8. Kültürel kimlik düzeyinde yapılan yasal ve siyasal tanınma talebi “**sembolik tanınma**” olarak da yapılabilir. Kültürel kimliğin genel kültürün ve simgelerin bir parçası olduğunun sembolik düzeyde yaşama geçirilmesini talep eden bu tanınma hakkını, bir ülkede okul kitaplarının yeniden yazılması, cadde isimlerinin değiştirilmesi, kamu ya da devlet özürlerinin talep edilmesi örneklerinde görebiliyoruz. Burada önemli olan kültürel kimliğin sembolik olarak tanınmasını sembolik olarak tanınmasını yaşama geçiren düzenlemelerin yapılmasıdır.

Bitirirken...

Kültürel kimlik taleplerinin daha farklı boyutları da ortaya konulabilir. Ama önemli olan, bu taleplerin yukarıda yaptığım açıklamasının bize, hem kültürel kimlik taleplerinin taşıdığı farklılığı ve çok-boyutluluğu, hem de modern toplumların çoğulcu yapısının yönetiminde bu taleplerin önemli bir soru(n) olduğunu göstermesidir. Çok-kültürlü toplumsal yapı, ve bu yapıdan çıkan hak talepleri bugünün dünyasının toplumsal bir gerçekliğidir. Ötekine karşı eleştirel sorumluluk ilkesi de, bu gerçekliğin demokratik müzakere sürecine sokulmasının felsefi ön-koşuludur. Bu ilkenin yaşama geçmesi, bir taraftan kültürel kimlik olgusunu farklı boyutları içinde çözümlmeyi, diğer taraftan da bu olgu içinden çıkan taleplerinin de çok-boyutlu niteliğini görmeyi gerekli kılmaktadır. Şüphesiz ki, her şeyden önce, kültürel kimliğin modern toplumun sosyolojik bir gerçekliği olduğunu, bugünün dünyasında sistem-dönüştürücü bir etki kapasitesine sahip olduğunu, tam da bu nedenle, siyaset-dışı engellemelerle ya da göz ardı etmelerle ortadan kalkmayacağını görmeliyiz. Bu bağlamda da, bugünün dünyasının ve Türkiye’sinin temel sorunlarından biri de; “farklılıklar içinde birliğin nasıl başarılacağı” ve “birliğin içinde farklılıkların nasıl korunacağı” soruları olmaktadır. Bu sorulara beraber ve eşzamanlı yanıt vermek, ancak kültürel kimlik olgusuna içerdiği “toplumsal gerçeklik” ve taşıdığı “çok-boyutlu, çok-nedenli ve çok-katmanlı karmaşıklık” içinde yaklaştığımız zaman olasılık kazanacaktır.